

Az emberen túli dalok tanulmányszintézise

Kritikai szakmegjegyzések Kántás Balázs „*Vannak még dalok túl az emberen*” – Írások Paul Celan költészetéről, líraesztétikájáról és recepciójáról című tanulmánykötetéhez

A korához képest igen kiemelkedő teljesítményt nyújtó fiatal irodalomtörténész, Kántás Balázs Paul Celan munkásságáról írott összegző tanulmánykötete, mely alcíme szerint a költő költészetéről, líraesztétikájáról és recepciójáról egyaránt közöl írásokat, azért is figyelemre méltó darabja a magyarországi Celan-recepciónak, mert ez idáig ez a könyv a legterjedelmesebb összefüggő kommentár magyar nyelven a 20. század prominens költőjének életművéről. Számos felróható hibája és/vagy vitatható állítása és módszertani aspektusa ellenére olyan irodalomtudományi szakmunka, mely a szintézis igényével lép fel, azaz a benne foglalt tanulmányok a lehető legtöbb nézőpontból igyekeznek megvizsgálni, körüljárni a celani életművet.

Le kell szögeznünk, hogy a kötet tanulmányai nem újonnan keletkezett szövegek, sokkal inkább korábban más összefüggésrendszerekben, kisebb-nagyobb tanulmánykötetekben már publikált, ám a jelen esetben új kontextusba helyezett eszmefuttatások. Kántás eddig három önálló kismonográfiát, valamint egy terjedelmesebb tanulmánykötetet, valamint számos különnyomatszerű, többnyire a jelen szintetikus igényű kötet egy-egy tanulmányát magában foglaló könyvecskét publikált Paul Celan költészetéről. Hogy hiba volt-e a szövegek „elaprózása”, majd négyszáz oldalas tanulmánykötetben való ekképpen rekontextualizálása? Erre a kérdésre nagyon nehéz egyértelmű választ találni, azt azonban könyve végén a szerző is közli a mindenkori olvasóval, elsősorban mely korábbi négy tanulmánykötet anyagát tartalmazza a könyv egybegyűjtve, s miként arra ugyancsak kitér: kisebb-nagyobb módosításokkal és pontosításokkal. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a módosítások és pontosítások esetleg jobbra, elmélyültebbé, filológiaiilag pontosabb és kiérleltebbé tettek bizonyos korábban már publikált tanulmányszövegeket, úgy talán az egybegyűjtött tanulmánykötetben való rekontextualizálás is megindokolhatónak tűnik. Értékelésemben részben csak megismételni tudom azt, amit bő egy évvel ezelőtt a fiatal irodalomtörténész *Nyelv/Rács/Törés – Közelítések Paul Celan költészetéhez* című tanulmánykötetéről írtam,

hiszen ennek anyaga nem titkoltan a „*Vannak még dalok túl az emberen*” kötet szövegállományának idestova kétharmadát foglalja magában.

A bevezető tanulmány Paul Celan sokat elemzett beszédét, a *Meridiánt* kísérli meg művészetelméleti manifesztumként, egy komplex, ugyanakkor többé-kevésbé jól körülhatárolható líraelmélet sarokköveként értelmezni, elsősorban nem a recepciótörténet, sokkal inkább a beszéd végleges változatának textualista, szövegközeli olvasása által. A szerző mindemellett szem előtt tartja azt az implicit dialógust, melyet a szöveg példának okáért Heidegger komplex filozófiai rendszerével, Gottfried Benn *Líraproblémák* című, ugyancsak paradigmatis eszéjével, vagy éppen Oszip Mandelstam esszéisztikájával folytat.

A következő tematikus egység, melyet egyébként kibővített változatban a szerző korábban önálló kismonográfia formájában is publikált, Celan költészetének mediális aspektusait, a közvetítettség-közvetlenség problémakörét vizsgálja. A költő verseiben, főként kései lírájában egyre erősebben megjelenik a nyelvi szkepszis, a nyelv és általában véve a médiumok közvetítőképessége iránti teljes bizalmatlanság, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a sokszoros medialitás lerombolására, de legalábbis csökkentésére, a közvetlenség költői, a mindennapi nyelv felett álló nyelvhasználaton keresztüli elérésére tett határozott törekvés. A közvetlenség nyilvánvalóan nem érhető el, hiszen az emberi világ és kultúra létmódjánál fogva többszörösen közvetített, a médiumok pedig elengedhetetlen kellékei e közvetítésnek, hiszen hordozó nélkül talán üzenet sem lehetséges.

A *dialogicitás esztétikája* című terjedelmes tanulmány Paul Celan *Atemkristall* című versciklusának, mint a celani életmű kiemelkedő darabja verseinek szövegközeli olvasatát kívánja nyújtani, mindezt Gadamer nyomán haladva, aki – mint arról nevezetes kommentárja is tanúskodik – úgy hitte, Paul Celan e huszonegy verse mindenfajta mélyebb háttérismeret és tudományos jegyzetapparátus nélkül is eredményesen olvasható. A szövegközeli, rövid elemzések szintén elsősorban magukra a versszövegekre igyekeznek koncentrálni, persze a recepciótörténet fényében helyenként párbeszédet folytatva úgy Gadamerrel magával, mint éppenséggel más értelmezőkkel is, illetve megkerülhetetlenként feltűnő értelmezési modulokkal, az értelmezéstörténet sarokpontjaival, akár mindjárt mérföldköveivel. Amelyek helyenként önkéntelenül és nagy természetességgel, szuggesztíven tűnnek át *ad hominem* „megfontolásokba”, poétikai- és létértékelésekbe – szerves összefüggésben a celani költészetpozíció, kulturális-líratörténeti (helyi)érték tartalmi-etikai mérlegelésének a szerző által lehetségesnek ítélt és következetesen meg is valósított végrehajtásával. Itt kell megjegyezni, hogy az *Atemkristall* darbjait is magának Kántásnak a magyarításában

tárgyalja a tanulmány (az eredeti német szövegük lábjegyzetben olvasható), amint a dolgozat más pontjain is gyakran szembesülhetünk – pl. Lator László immár „klasszikusnak” számító vagy Marno János „merészebb” fordításai mellett – a dolgozat készítőjének magyarázataival mint referencia-anyaggal. És pontosan ebből, a személyes műfordítói, költői (után-alkotói) „érdekből”, ambícióból is következően, illetve éppen ezen a legeminensebben lemérhetően érzékelhetjük a Celan életművére vonatkozó kántási interpretatív vállalkozásnak azt a sajátosságát, hogy az egzisztenciális bevontság (egészen pontosan a szakmai-egzisztenciális érintettség) regiszterén is játszva végzi értelmezői tevékenységét: a módszeres és precíz (teoretikusan megalapozott és gondosan lábjegyzetelt) tanulmányait összességében (*összességükben*) az esszé perspektívája, vagyis lételméleti-személyes horizontja felé mozdítva... Lévéen itt, az *Atemkristall*-sorozat tömör, pontos, gondos – olykor már kínosan precíz – értelmezéseiben/elemezéseiben merülnek fel olyan, természetes-emberi, ontológiai-ismeretelméleti momentumok, amelyek mintegy *kiáltalánosodnak* az anyagból – úgy Celan primer, mint Kántás értekezői anyagából. S amellet, hogy szervesen kerülnek levezetésre abból, e fogadtatástörténeti paradigma filozófiailag is igen értékes, magasrendű mivoltára mutatnak rá, sőt, képezik meg tulajdonképpen azt. Hívják fel rá – mindenesetre – igen élesen és hatékonyan a befogadó figyelmét, aki nagyjából amolyan *kognitív imperatívuszt* érez érvényesülni magában a fejtegetések mérlegelésére, lehetőség szerint további konstituálására, önkéntelenül etikai-filozófiai tevékenységi színezetet emez aktivitására vonva.

A *Szépség és borzalom közötti térben* című, műfajmegjelölését tekintve *tanulmányvázlatnak* aposztrofált írás a celani költészet vezérmotívumait igyekszik feltárni, és részben nem titkoltan Bacsó Béla kismonográfiájának nyomán haladva elsődlegesen a *kéz*, a *szív*, a *szó* és a *lélegzetvétel* motívumokat jelöli meg a celani oeuvre leggyakrabban visszatérő elemeiként. Bár a szöveg úgymond *tanulmányvázlat*, azaz inkább csak felvet, tematizál bizonyos kérdéseket, mint megkísérel egyértelmű, maradéktalan választ találni rájuk, azért mégis eljut oda, hogy magyar nyelven megfogalmazzon néhány továbbgondolásra érdemes állítást Paul Celan költészetének motívumvilágáról.

A következő tanulmány a költő kései lírájának lehetséges *redukált esztétikáját* igyekszik vizsgálni, a *Fadensonnen*, az *Im Schlangenwagen*, valamint az *Ein Dröhnen* kezdetű versek tükrében. Auschwitz után, miként a művészetben és a kultúrában minden, úgy a szépség fogalma is radikálisan átértelmeződni látszik. Celan önmagát a *borzalom* (*Grauen*) és *szépség* (*Schönheit*) határán elhelyező kései lírája teljes mértékben újragondolja a szépség lehetséges fogalmát, és ha azt nem is vezeti ki teljes egészében a költészetből, mindenképpen csupán erősen lecsupaszított, redukált formában engedi megjelenni.

Egy további fejezet a narrativitással és annak hiányával foglalkozik Celan korai és kései költészetében, a narrációelmélet eszköztárát merész módon alkalmazva e nehezen megfejthető lírára. Celan viszonylag korai, *Tenebrae* című versét elbeszélő költeményként olvassa, mely gyakorlatilag újramesél és átértelmez egy jól ismert bibliai történetet. Celan ebben az időben még olybá tűnik, hitt abban, hogy az irodalom, s azon belül a költészet képes valamit *elbeszélni*, tehát lényegében tartalmakat közvetíteni, akár valóságreferenciával bírni. A tanulmány olvasatában a *Tenebrae* ellenpontjaként jelenik meg a *Stehen* kezdetű vers az *Atemkristall* ciklusból, a kései Celan-líra markáns darabjából, melyben Celan már lemondott a dolgok elbeszélhetőségéről és a költészet referenciális lehetőségeiről – a vers itt már nem kísérel meg semmit *elbeszélni* vagy *közvetíteni*, hanem önmagát a valóságból szinte visszavonva, magában, egy időt és teret nélkülöző, imaginárius helyen, pusztán *áll*. Ez a (költészetesztétikai?) gondolatmenet természetesen szoros dialógust folytat *A közvetlenség illúziója* című tanulmánnyal.

A *Jelentésvadászat* címet viselő, korábban önálló különnyomat formájában ugyancsak publikált értekezése nem egyébre tesz kísérletet, mint Celan szokatlan szóösszetételeinek értelmezésére, igyekezve kiválasztani a költő életművére legjellemzőbb neologizmusokat az életmű minden egyes szakaszából, annak szó-szintű keresztmetszetét nyújtva. A szóösszetételek vizsgálatakor abból indul ki, hogy azok nem csupán adott versen belüli szokatlan metaforákként vagy nyelvészeti kérdezőhorizontba helyezkedve esetleg kompozicionális jelentéstartammal bíró neologizmusokként, úgynevezett N+N-típusú összetételekként értelmezhetők, hanem bizonyos keretek között – a lírai kontextust és a celani poétika jellegzetességeit szem előtt tartva – akár önálló szemantikai egységekként, adott esetben mindössze egy-egy szóból álló lírai művekként is olvashatók. Celan (főként kései, hermetikus) poétikájának, miként abban az értelmezők nagy többsége egyetért, alapegysége mindenképpen a *szó*, nem pedig a szintagma vagy a mondat, hiszen a szerző által írt versek jelentős része mindössze néhány szóból áll, a szintaktikai kapcsolatok pedig igen gyakran nem egyértelműek, s ez még tovább gazdagítja az interpretáció lehetőségeit. Az alapvetően *szavakból*, nem pedig annál nagyobb nyelvi egységekből építkező költői nyelvhasználaton belül pedig mindenképpen kiemelt jelentőséggel bírnak a Celan-líra védjegyeként is olvasható szokatlan szóösszetételek, melyek olykor maguk képesek egy-egy vers kardinális elemévé, esztétikumképző tényezőjévé emelkedni.

Egy további, különnyomat formájában korábban már ugyancsak publikált nagytanulmány a Holokauszt traumáját mint lehetséges esztétikumképző tényezőt kísérli meg olvasni Celan líráján belül, kezdve az olyan korai művek, mint a *Halálfüga* vagy a *Tenebrae* értelmezésével,

később áttérve az értelmezésnek sokkal inkább ellenálló, ám a Holokauszt traumája és a zsidó identitás problémaköre felől mindenképpen olvasható versekre. Emellett a fejezet másik fő célja, hogy feltárja a Celan költészetében végig meghúzódó zsidó identitás ellentmondásait, melyhez a szerző élete végéig tisztázatlan, és talán teljes egészében tisztázhatatlan módon viszonyult. Az „*Auschwitz után mit is jelenthet zsidónak lenni?*” olyan kérdés, amelyre semmiképpen sem adható egyértelmű válasz, annyi azonban bizonyos, hogy az identitás immár egyre inkább az elszenvedett trauma, a történelmi tragédia felől határozódik meg, illetve Celan lírájában markáns módon nyilvánul meg a halottakra való emlékezés, az értük való tanúskodás, illetve a velük/helyettük való beszéd intenciója.

A *Megváltatlanul is megváltva – Paul Celan istenképe* címet viselő szöveg öt kiválasztott Celan-vers szövegközeli olvasatán keresztül kívánja értelmezni a költő lírájából kiolvasható istenképet, Celan életművének a zsidó és keresztény vallásból egyaránt merítő teológiai vonatkozásait, s e költészetnek a megváltás lehetőségéhez való igencsak ellentmondásos viszonyát. A szöveg számos ellentmondás feltárása után arra a következtetésre jut, hogy Paul Celan komor, a megváltást illetően a legtöbb esetben igencsak szkeptikus versbeszéde mögött mégis ott érezhetünk valamiféle halvány reményt, implicit optimizmust, a megváltás pedig még olyan borzalmas történelmi események után sem egészen lehetetlen vagy elérhetetlen, mint a Holokauszt feldolgozhatatlan traumája.

Az *Örület esztétikája* című tanulmány csupán a halála után publikálásra került, nem sokkal 1970-es öngyilkossága előtt íródott verseiből kísérel meg interpretálni néhányat. Nem elhanyagolható tényező, hogy Celan ekkoriban már súlyos mentális betegségekkel küzdött, és ha olvasatainkat nem is redukálhatjuk pusztán életrajzi alapú interpretációra, a sok helyütt groteszk, lidércnyomásszerű, olykor szinte értelmezhetetlen képekből építkező versek olvasásához talán támpontot adhat az *Örület/delírium* mint szövegszervező elv, sajátos, bizarr esztétikai karaktert kölcsönözve e szövegeknek. Celan e művei az *örület esztétikája* által immár egyre bizonytalanabb és baljósabb költői terekbe vezetik az olvasót – a *neutrum terébe*, ahol minden megkérdőjeleződik, s ahol végül minden visszavonja magát a létezésből. A vizsgált versekben erős tendencia figyelhető meg szinte minden értelem felszámolására, sőt, paradox módon akár még magának a költői szövegnek az önfelszámolására is. A mű itt már végképp nem *közl* vagy *közzetít* valamit, nem szándékozik még csak a közvetlenség illúzióját sem megteremteni – önmagával szembefordulva lemond mindenfajta referencia lehetőségéről, és oda vonul vissza, ahová talán már az olvasó sem képes követni.

A következő tanulmány sokkal inkább afféle kitekintés a magyar (elsősorban intertextuális) recepció irányába, semmint valódi Celan-olvasat, mely nem kevesebbre tesz

kísérletet, mint három paradigmaticus kortárs magyar költő, Jász Attila, Schein Gábor és Géher István László költészetében kimutatni bizonyos Celan-párhuzamokat és lehetséges hatásokat. Megjegyzendő, hogy a kötet fejezetei közül ez az írás távolodik el leginkább a szigorú irodalomtudományos szempontrendszerektől, s valamennyire az interpretáció önkényének csapdájába esve sokkal közelebb kerül az esszé szubjektív műfajához, nem minden esetben nyilatkozva meggyőzően a lehetséges párhuzamokról, miként azt értő kritikájában a könyv e szöveghelyét kissé talán szigorúan bíráló Szabolcsi Gergely is megjegyzi.

A *Nyelvbe zárt jelentés* című szöveg ugyancsak a recepcióra való kitérés jellegével Valódi tárgya valóban inkább a recepció, hiszen igazából nem Celan életművét értelmezi, hanem annak egy – egyébként számos tanulmányban visszatérő jelleggel, más-már nézőpontból elemzett – darabját, a *Fadensonnen* kezdetű verset emeli ki példaként, s annak számos magyar, illetve egy angol fordítását összehasonlítva keresi a választ a vers fordíthatóságának kérdésére, valamint arra a korántsem egyszerű problémára, mennyire torzítja/változtatja meg a célnyelvi befogadást a fordítás hűsége vagy hűtlensége. Miként azt ugyancsak Szabolcsi Gergely jegyzi meg, talán e fordításelméleti és – gyakorlati kérdéseket feszegető tanulmány a kötet egyik legelmélyültebb, legmagasabb színvonalú írása, melynek vitathatatlan érdeme, hogy nem csupán felvet egy-egy problémát, nem csupán feltesz amúgy nyitva hagyható kérdéseket, hanem igen határozott, a szerző markáns válaszokat is ad, egyéni véleményt fogalmaz meg Celan, s általában a vers mint műfaj fordíthatóságával és fordíthatatlanságával kapcsolatban.

A *Fadensonnen* különböző fordításait elemző íráshoz tematikailag szorosan csatlakozik egy *fordításkritikai műhelytanulmány*, mely Marno János sokat vitatott Celan-fordításai közül az *Atemkristall* ciklus huszonegy rövid versének magyar átültetését vizsgálva kutatja, vajon mennyire sikeresen vagy sikertelenül jelenik meg a kulturális transzfer alakzata Marno János helyenként igencsak homályos magyarításaiban? Miként sok korábbi kritikus, a hangsúlyozottan műfordítóként és azon belül Celan-fordítóként is tevékenykedő Kántás is eljut arra a következtetésre, hogy Marno János Celan-átültetései helyenként szinte értelmezhetetlenek, és talán szerencsésebb őket önálló, a forrásnyelvi szövegre intertextuális módon referáló magyar nyelvű költeményekként olvasnunk őket, semmint egy németül író szerző szabatos és a kulturális transzfert sikeresen működtető magyar fordításaiként.

A kötet egy további, ugyancsak a recepció bizonyos aspektusaira irányuló, esszéisztikus tanulmánya Paul Celan három, Michael Nyman által megzenésített versét elemzi, Ute Lemper holland énekesnő előadásait használva az értelmezéshez. A *Túl a nyelven* címet viselő

értekezés fő, korántsem egyszerűen megválaszolható kérdése: vajon a megzenésített versek vokális-zenei előadása túllép-e a puszta nyelv médiumán, új/más értelmezési lehetőségeket adva a korábban csak textuálisan létező versszövegnek, esetleg maga a zenei médium is bír valamiféle nyelven túli értelemmel? A tanulmány okfejtése józan, logikus, nem bocsátkozik túlzásokba vagy obskúrus következtetésekbe, megkísérli a lehető legkézenfekvőbb válaszokat adni a szövegek felé intézett kérdésekre, s tisztában van a maga korlátaival, az adható válaszok töredékességével is.

A könyv utolsó, *A magyar recepció mérföldkövei* című, a korábbi tanulmányokhoz mintegy szakkritikai függelékként csatlakozó írásában Kántás Balázs a magyarországi Celan-recepció három legjelentősebb, könyvformátumú állomásának, Bacsó Béla, Kiss Noémi és Bartók Imre Celan-tanulmányköteteinek értékelő bírálatát közli, elhelyezve azokat nem csupán Paul Celan magyarországi recepciójának történetében, de tágabb kontextusban, a kortárs magyar irodalomtudományi diskurzus teoretikus áramlatai között is. Különösen igaz ez Kiss Noémi *Határhelyzetek* című könyvére, amely, mint az értékelésből megtudhatjuk, nem csupán Paul Celan magyarországi kritikai recepciójának egyik fontos állomása, de a kétezres évek magyar irodalom- és fordításelméleti szakirodalmának is kiemelkedő, Paul Celan magyar fogadtatásnak vizsgálatából kiindulva önálló teoretikus állításokat megfogalmazó darabja is.

Mindent egybevetve Kántás Balázs irodalomtudományi nézőpontrendszerében, ha úgy tetszik, kérdezőhorizontjában egyfajta radikális változás figyelhető meg, s ez meglátszik a kötet tanulmányain belül is. A fiatal irodalomtörténész pár évvel ezelőtt még köztudottan Kulcsár Szabó-tanítványként indult, azaz kezdeti írásaira a hermeneutikai és a recepcióesztétikai gondolkodás volt a legjellemzőbb, egy kevés dekonstrukcióval „fűszerezve”, újabb keletkezésű szövegeiben azonban inkább meghatározó a *close reading* stratégiája és az elméleti megfontolásoktól, teoretikus előítéletektől szinte teljesen mentes, személyes-kontextualizáló olvasat kialakításának intenciója. Nehéz feladat eldönteni, vajon e teoretikus és metodikai eklekticizmus jó vagy inkább rossz tulajdonsága-e a kötetnek – az egyes olvasatokat mindenesetre felettébb invenciózussá teszi. Kibontakozik a szerző szemléleti fejlődésének íve is – a (némi dekonstrukcióval átítatott) hermeneutikai és recepcióesztétikai, teoretikus irodalomszemlélettől fokozatosan haladunk az irodalmi szöveg textualitását a maga meztelen valójában megközelítő *close reading* felé, nem egyszer a szigorú, pedáns filológiai apparátust mozgó, tények alapján érvelő tanulmányoktól elkalandozva egészen az esszé műfajának felvállalt intuitív szubjektivizmusáig. Ami pedig ugyancsak különösen érdekes – s a recenzensnek talán nem tiszte ítéletet mondani arról, hogy

mindez az olvasatok hasznára vagy kárára válik-e –, hogy e tendenciák, a módszertani eklekticizmus nem csupán az egyes tanulmányok egymásutánjából válik szembetűnővé, hanem a filológiától az esszéisztikus hangvétel felé történő elrugaszkodás az egyes szövegeken belül is tetten érhető. Ez olykor zavarba ejtő lehet a mindenkori olvasó számára, ám a különböző líraolvasási technikák iránti nyitottság, a – legtöbb esetben jó értelemben vett – eklekticizmus egyúttal gazdagítja is a különböző értelmezéseket.

Ami a tanulmánygyűjtemény filológiai, poétikai megállapításait és az egyes szövegek interpretációit illeti, úgy vélem, az itt publikált Celan-elemzések többsége inkább felvet bizonyos kérdéseket és azok továbbgondolására késztet, semmint véglegest választ keresne rájuk. A szerző szem előtt tartja, s némely szöveghelyen deklarálja is azt a (kikezdhetetlenné tűnő) hermeneutikai alapelvet, mely szerint egyik olvasat sem törekedhet a szöveg teljes megértésére, a megértés folyamatának lezárására, pusztán egy állomás lehet az értelmezés végtelen folyamatában. Kántás Balázs Celan-olvasatai korántsem hiszik azt magukról, hogy övék lenne az utolsó szó bármely kérdést illetően is, ez pedig az elemzések vitathatatlan erénye. Erre a lezáratlanságra és nyitottságra utalhat a kötet végén található – kifejezetten gazdag – bibliográfia is, főként a költő német, angolszász és francia kritikai recepciójából válogatva. A „Vannak még dalok túl az emberen” című összegyűjtött Celan-tanulmánykötet minden bírálható tulajdonságával együtt kétségtelenül fontos állomása Paul Celan magyarországi kritikai recepciójának, s a maga nyitva hagyott kérdéseivel minden bizonnyal ihlető erővel bírhat a jövőben magyar nyelven születő Celan-tanulmányok szerzői számára is.

(Budapest, Napkút Kiadó, 2015)

A TANULMÁNYKÖTET ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ KORÁBBI KÖNYVEK LISTÁJA

KÁNTÁS Balázs, *A magába zárt vers. Paul Celan költészete körül*, Budapest, Napkút Kiadó, 2010. 118 p.

KÁNTÁS Balázs, *A lélegzetkristály feltörése. Olvasói kommentár Paul Celan Atemkristall című versciklusához*, Budapest, Uránusz Kiadó, 2010. 80 p.

KÁNTÁS Balázs, *Az elhallgatás poétikája. Paul Celan-versek elemzése*, Budapest, Ezredvég Alapítvány, Z-füzetek, 2011.

KÁNTÁS Balázs, *Túl a médiumokon. Paul Celan költészetének mediális aspektusai*, Budapest, Uránusz Kiadó, 2012. 112 p.

KÁNTÁS Balázs, *Nyelv/Rács/Törés. Közelítések Paul Celan költészetéhez*, Budapest, Fiatal Írók Szövetsége – Ráció Kiadó, FISZ Minerva könyvek 4., 2013. 280 p.